

A fogoly dilemma etikai vetületei különös hangsúlyt fektetve az utilitarista etikára

A játékelmélet a mai társadalomtudományi gondolkodás jelentős módszertani háttérévé vált az utóbbi években. Számos társadalmi probléma modellezésére és elemzésére használható. Dolgozatomnak az a célja, hogy a játékelmélet egyik alapmodelljén, a fogoly dilemmán keresztül a társadalmi igazságosság problémáját megvizsgálja. (Ezen felül nem célolok, hogy a játékelméletnek mint elemzési keretnek a kritikáját adjam.) A fogoly dilemma által bemutatható a társadalmi elosztás többféle értelmezési lehetősége, mégpedig a felírt kifizetések leolvasásával.

Az elosztás igazságosságát többen többféleképpen próbálták leírni, de mivel maga a fogalom nehezen definiálható, nincs egyértelmű meghatározása. Ezért megpróbálom röviden felvázolni a ma leginkább ismert nézeteket, mégpedig Rawls, Hayek, Nozick és az utilitaristák, közülük Harsányi elméletét. Először azonban néhány gondolat erejéig a játékelmélet alapjait mutatom be a könnyebb megértés kedvéért.

A játékelmélet

“A játékelmélet elsősorban nem a szerencse- és a társasjátékok elmélete”¹, hanem annál tágabb tartalommal bír. Feladata, hogy az egyes társadalmi csoportok tagjai közötti konfliktusokat, ellentétes érdekeket feltárja. Emiatt a játékok szereplőiről feltételezzük, hogy ismerik saját érdekeiket, és tudják azt, hogy viselkedésük befolyásolja a többiek viselkedését, eredményeit. Vagyis tisztában vannak környezetük feltételeivel, és tudják, hogy a környezetében élők ugyanúgy gondolkodnak, mint ők.

Ha történetét röviden áttekintjük, kiderül, hogy az egyes elméletek létrejötte valamely társadalmi dilemmához köthető. A legelső mű, mely ebben a témában született egyelőre "csak" elméleti háttérrel kívánt adni. Ez a mű 1928-ban látott napvilágot Neumann János tollából, 1947-ben pedig Oscar Morgensternnel közösen jelent meg (második kiadásban) ennek a munkának a kibővítése². A 30-as, 40-es években uralkodó önérték-közérték ellentét matematizálása jelentett kihívást a társadalomtudósok egy

---

¹ Eső Péter (1995) 1. o.

² J. von Neumann: Zur Theorie der Gesellschaftsspiele. Mathematische Annalen, 100, 1928.

J. von Neumann-O. Morgenstern: Theory of Games and Economic Behavior.
2nd edition Princeton 1947.

részének, mely ellentétek elemzése során értelmezték az emberi kapcsolatokat, az együttműködési formákat, a kommunikációs módokat és a döntési folyamatokat. Az 50-es évek az agresszív stratégiák elemzésének az időszaka volt, amivel a háborús szituációk magyarázatát kívánták adni: biztos siker, maximális haszon, de csak egymás kárára megszerezhető módon (zérus összegű játékok korszaka). Az 50-es, 60-as évek fordulójára az agresszív stratégiákkal szemben a kooperatív stratégiákkal kezdtek elfoglalkozni. Megfogalmazódott, hogy a társadalmi, nemzetközi politikai, környezeti tényezők együttes figyelembevételére kell, hogy meghatározza az egyes stratégiák alkalmazását, és ezáltal nyilvánvalóvá vált, hogy már nem engedhető meg az agresszív stratégiák folytatása. Ezzel kezdetét vette a hidegháborúk korszakának megértése. A társadalom kezdett önmagára eszmélni, és felszínre kerültek a társadalomban lévő egyenlőtlenségeket. Az újfajta konfliktushelyzet a kooperatív stratégiák térhódítását hozta magával, és ekkor, a 60-as, 70-es évek fordulóján kezdtek komolyabb kutatásokat ezen problémák elemzésére³. Így jutott nagy szerephez a fogoly dilemma. Beszélhetünk tehát kooperatív és nem kooperatív játékokról, attól függően, hogy megengedjük-e a szereplőknek az egymással való együttműködést a játék során avagy nem. Ha megengedjük az összejátszást, abban az esetben a kooperálásnak mindenki által szigorúan betartandó szabályait kell lerögzítenünk.

A játékelmélet *döntési szituációkkal* foglalkozik. Az egyes szituációk során a szereplők döntési alternatíváinak eredményeit maga a döntés ténye határozza meg. A döntési szituáció konfliktushelyzetet, vagy közös érdek és/vagy egyéni érdek ütközést tartalmaz.

A játék során a *játékosok* játszanak, önálló döntéshozóként befolyásolják a játékot. Ezek a játékosok lehetnek egyének, vállalatok vagy közösségek (általában a modell kezelésének megkönnyítése érdekében két szereplővel dolgoznak). A játékosok eltérő képességekkel rendelkeznek, azonban azonos célok vezérlik őket.

A játék menete során *akciókat* hajtanak végre, mely akciók sorozata képezi az egyes stratégiákat. A *stratégiák* egy halmazba rendezhetők, mely halmaz a tervezett magatartási formákat tartalmazza (ezek között lehetnek nem reális kimenetelű esetek is), és a játékos a legreálisabbat, a számára legnagyobb hasznosságot biztosító lehetőséget választja ki közülük. Ekkor racionális játékosról beszélünk. A játék eredménye a *kifizetés*, ezek elérhető eredmények, melyek közül egy valósul meg a játék végére.

---

³ Ld. például Hankiss Elemér: Társadalmi csapdák

Általában pénzegységeket, illetve hasznosság-értékeket fejez ki, mely értékeket egy táblázat foglalja össze, és ezt a táblázatot nevezik eredmény-mátrixnak.

A játékban elengedhetetlenül fontos szerepe van az információnak. Minden játék rendelkezik egy információs struktúrával, melynek elemei a játékosokhoz, a döntési pontokhoz és az eredményekhez kapcsolódó ismeretek, és az ezek által determinált játékszabályok. Előfordulhat azonban, hogy az egyes játékosoknak nem egyforma az információs halmaza.

Mindezeket azért tartottam fontosnak bemutatni, mivel a fogoly dilemmát a fentebbi dimenziók mentén kívánom jellemezni annak érdekében, hogy a játék konkrét formáját fel lehessen írni, és abban meg lehessen találni a társadalmi igazságosságnak megfelelő analógiát.

A következőekben a fogoly dilemmának olyan változatát vázolom fel, mely egy aszimmetrikus elosztási helyzetet szimbolizál, amely a javak iránt mutatott eltérő hasznossági értékekben jelenik meg. (Később lesz szó arról az esetről is, ahol a játékosok azonosan értékelik az egyes jószágokat.)

Rosencrantz és Guildenstern a haramiák között⁴

“Két szereplőnk, Rosencrantz (R) és Guildenstern (G) a dán udvar felé tartván nagy bajba keveredik (Shakespeare erről nem ír, úgyhogy a történet innen kezdve, ha lehet, még inkább kitalált). Haramiák támadják meg őket, lovukat elveszik, s ez még nem elég: mindkettőjüknek felteszik a kérdést: társa hova rejtette el a pénzét? Ha mindketten elárulják a másikat, akkor humánus módon hagynak náluk némi aprót a hátralévő gyalogútra. Ha csak az egyikük hajlandó erre, akkor ő a lovát is visszakapja és bántatlanul távozhat, a másikat viszont fáradtságot nem kímélve alaposan kifosztják. Ha mindketten kitartanak, akkor az útonállók nem vesztegetik tovább idejüket, s ők szabadon (bár gyalog) távozhatnak. Pénzük egyformán kevés, de Rosencrantz lova jobb”⁵.

Egy játékot kétféle formában célszerű felírni: normál és extenzív formában. Az extenzív forma egy fa, mely döntési csomópontokra bontja le a játékot, a normál forma pedig a már korábban említett kifizetési-mátrix, mely ebben az esetben egy kétszer kettes alakot ölt. Az egyszerűség kedvéért ez utóbbit fogom felírni. Két stratégia létezik:

---

⁴ A fogoly dilemmát rendhagyó módon mutatom be az ötletet Eső Péter írásából plagizálva.

⁵ A játék eredeti leírását ebben a szellemes formában Eső i.m.6.o-án találhatjuk meg.

MŰHELY

kitartás (K) vagy árulás (Á). Ez négy kimenetellel társul: vagy csak egyikük árul, vagy csak másikkuk, vagy mindketten, vagy egyikük sem. Az alábbi táblázat olvasata: két sora R, két oszlopa G lehetőségeit tartalmazza, kifizetések pedig R - G sorrendben szerepelnek a táblázatban. A táblázatból egy jelentős dolgot emelnék ki, mégpedig azt, hogy Rosencrantznak lova megtartása (mivel az a jobbik fajtából való) nagyobb hasznot, 8 egységet jelent, mint Guildensternnek, akinek a lova csak 3 egységet ér.

		Guildenstern	
		K	Á
Rosencrantz	K	2; 2	-1; 3
	Á	8; -1	0; 0

A játékosoknak ezen kimenetek közül kell választaniuk. Amit ezek közül egy racionális játékos, aki hasznossága maximalizálására törekszik, kiválaszt, illetve játszik, az lesz a játékos domináns stratégiája. Vagyis domináns az a stratégia, amelyet a játékos a többi stratégiával szemben előnyben részesít. Ebben az esetben mindkettőjüknél az árulás lesz a domináns. Így egészen leegyszerűsítve (bár eléggé el nem ítéhető módon) azt mondhatjuk, hogy ha mindkettőjüknek létezik domináns stratégiája, akkor azok metszéspontja adja meg a Nash-egyensúlyi megoldást⁶.

Mint látható mindketten az árulást választják (a (0,0) kifizetés mellett), holott nem ez lesz a számukra legnagyobb kifizetést eredményező megoldás. Van egy olyan alternatíva, amelybe elmozdulva mindketten jobban járnának. Ez a (2,2) kifizetést eredményező szituáció, vagyis az, ha mindketten kitartanak, és némi pénzzel a zsebükben szabadon távozhatnak. Azt az egy adott kimenetből történő elmozdulást, mely során valaki úgy tud javítani helyzetén, hogy közben mások helyzete nem rosszabbodik, Pareto-optimális elmozdulásnak nevezzük. Ha egy játékban nincsen lehetőség több Pareto-optimális elmozdulásra, akkor ez a kimenet a játék Pareto-optimális megoldása. Rosencrantz és Guildenstern a kitartás választásával juthatnak el a paretoi értelemben vett optimumhoz, vagyis a (2,2) kifizetést biztosító kimenethez. Ahhoz azonban, hogy ehhez a kifizetéshez jussanak meg kell engednünk a kooperáció lehetőségét.

⁶ A Nash-egyensúlyt pontosabban úgy definiálhatjuk, mint egy olyan szituációt, ahol minden egyes játékos stratégiája a többi játékos egyensúlyi stratégiájára adott legjobb válasz.

Mikor áll fenn ez a lehetőség? Akkor, ha mindenki saját érdekeit próbálja meg követni egy magasabb hasznossági szint elérésére (és ez egy kissé megdöbbentő lehet). Ehhez az kell, hogy mindketten hihetően el tudják magukat kötelezni a kooperáció mellett. Az együttműködés megkönnyíthető valamilyen külső eszköz segítségével, amit korábban betartandó szabályoknak neveztem, az őket kiegészítő végrehajtó intézménnyel egyetemben. Példánkban megtestesítheti ezt a dán király vagy az arisztokrácia, de előfordulhat belső késztettség is, melyet valamely általuk elfogadott erkölcsi norma, korábbi tapasztalat képvisel. Előfordulhat olyan eset is, amikor önmagától létrejön az összejárás, gondoljunk itt a haramiákkal történő sokadkori találkozásra. (Játékelméleti szempontból az ilyen szituációt ismételt játéknak nevezzük.)

Mielőtt hozzákezdenék az igazságosság elméletek bemutatásához néhány megjegyzést tennék az eddig leírtakkal kapcsolatban. A játékelmélet az utilitarista felfogásra épül, ennek megfelelően a kifizetések hasznosságértékekben vannak megadva. A nem utilitarista elosztás-elméleteket tehát egy utilitarista elemzési keretbe fogom ágyazni amikor a fogoly dilemmát értékelem.

Az elosztás igazságosságára vonatkozó elméletek

Rosencrantz és Guildenstern esete átültethető osztársadalmi szintre. Számos olyan társadalmi szituáció van, amikor hasonló helyzetű döntésekkel találjuk magunkat szemben⁷. A politika és a gazdaság is belekényszerül ehhez hasonló szituációkba, ahol nem feltétlenül tudnak és kell saját érdekeik szerint eljárni, hanem sokszor az adott társadalomban uralkodó etikai kódexre kell hagyatkozniuk.

Kik voltak az etikai kódexek “nagy ideológusai”⁸?

Elsőként **John Rawls** munkásságát említem meg. Elvei nyomán a liberális egalitaristák közé sorolható. Felfogása a szerződéselméleti hagyományokra támaszkodik, kiegészítve gondolatvilágát a modern döntéselméletből merített fogalmakkal. Központi problémája a társadalmi igazságosság meghatározása. Abból indul ki, hogy maguknak a társadalmi intézményeknek kell szétosztaniuk az alapvető jogokat és kötelezettségeket, valamint meghatározniuk a társadalmi hasznok eloszlását. Ha a társadalom tagjai ezt az elosztást igazságosnak tartják, akkor válik maga a

⁷ Ld. pl. Hankiss: Társadalmi csapdák

⁸ Az egyes igazságosság elméleteket leegyszerűsített formában fogom ismertetni.

társadalom működőképessé. Az igazságossági kritériumoknak egy eredeti megállapodás során kell létrejönniük minden alapvető társadalmi struktúra számára.

Az igazságosság elvei a tudatlanság fátyla mellett választódnak ki. A tudatlanság fátyla alatt Rawls azt érti, hogy az egyének közül senki sem ismeri a társadalomban elfoglalt helyét, osztályát, pozícióját, sem természeti képességeit, olyanokat mint ész, erő, sem pszichológiai adottságait, sem saját értékítéleteit, ide értve a dolgokhoz kapcsolódó hasznosságértékeket. Ez azt biztosítja, hogy képesek elfogulatlanul véleményt nyilvánítani a társadalom egészéről, teljesen egyenrangú partnerekként kezelik egymást, és szembe kell nézniük az abból fakadó bizonytalansággal, hogy nem tudják a jövőben társadalom mely csoportjába fognak tartozni (ebben az értelemben kockázatkerülőnek nevezhetjük őket). Vagyis az elvek meghatározása során senki sem kerül előnyös vagy hátrányos helyzetbe. A Rawls által használatos maximin szabály ezekre a feltételekre épül, melynek a társadalmi elosztás szempontjából igen nagy jelentősége van. Ez az elv elégíti ki azt a feltételt, hogy a társadalomban senki se jusson a szélsőséges nyomor állapotába, vagyis mindenki számára ugyanolyan mértékben biztosítva legyenek az alapvető javak (a különböző szabadságjogok, megélhetési feltételek, társadalmi elismertség). "Minden társadalmi értéket egyenlően kell elosztani, hacsak valamennyi, vagy akár az összes érték egyenlőtlen elosztása nem szolgál mindenki előnyére."⁹ Vagyis a társadalmat úgy kell igazgatni, hogy a legkedvezőtlenebb pozíciójuk helyzete javuljon a legtöbbet, azaz az igazságosság ezen elve prioritást, Rawls szavaival élve lexikografikus elsőbbséget élvez a hatékonyság elvével és a hasznosságok maximalizálását követő elvvel szemben.

Mit gondolnak erről a kérdésről az empirikus és a természetjogi libertariánusok?

Először az empirikus libertariánusok egyik képviselőjét, **Friedrich A. von Hayek** álláspontját nézzük meg. Az ő kiindulópontja a szabadság értelmezésében rejlik. Ez a szabadság a döntési alternatívák közötti választás szabadságát foglalja magában, mely a dolgok megtételének a lehetőségét jelenti, azaz úgynevezett kényszer nélküli szabadság. Másik kiindulási alapja a tudás és az ismeretek szubjektivitása, és az ebből fakadó korlátozottság. Harmadrészt jelentősen formálja nézetét a szubjektivitás kizárólagossága, a társadalom egyéni entitásokból való felépülése, a módszertani individualizmus.

---

⁹ J. Rawls: A Theory of Justice. Oxford University Press, Oxford 1985, p. 62.

Megfogalmaz két társadalmi ideáltípust: a kialakított és a spontán társadalmi rendet. Ő maga ez utóbbit tartja elérendőnek, amelyben nincsenek általános szabályok, parancsok, csupán olyanok, melyek az egyes kizárható és kizárandó cselekvési alternatívák körét jelölik ki. A társadalom illetően működéséhez pusztán a keretfeltételek kell kívülről meghatározni, vagyis a társadalom a “láthatatlan kéz” által vezérelt piacoz hasonlítható. Így a társadalmi vagy elosztási igazságosságról értelmetlenség beszélni, mivel azt a spontán rendre jellemző önműködő mechanizmusok automatikusan kialakítják. A társadalmi egyenlőség a törvény előtti egyenlőség kérdésére redukálódik. Egy központi igazgatási intézmény csak ezen feltételnek a teljesülésére hivatott ügyelni.

A természetjogi libertariánusok legjelentősebb képviselője **Robert Nozick**. Nézetei nem állnak messze Hayek nézeteitől. Nozick etikája jogértelmezésen alapul. Kétféle jogot határoz meg: az instrumentális és a morális jogokat. Az instrumentális jogok bizonyos célok elérhetőségét szolgálják, a morális jogok a célok eléréséhez felhasználható eszközöknek szabnak korlátot. Az előbbi a társadalom helyzetén kíván javítani, ez utóbbi pedig a “morálisan még elfogadható bánásmód minimális feltételeit” kívánja megkötni. Nozick foglalkozik a tulajdon és a rendelkezési jogokkal. Ez alapján beszél a “szerzés igazságosságáról”, mely a még senki által nem birtokolt javakhoz való hozzáférhetést szabályozza, és beszél az “átruházás igazságosságáról”, mely a már birtokolt javak társadalmon belüli mozgását szabályozza. Harmadrészt beszél a kompenzáció elvéről, mely az előbbi két elv be nem tartása miatt kárt szenvedettek kárpótlásával foglalkozik.

Nozick azt mondja, hogy egy társadalom attól válik igazságossá, ha a fentebb említett három elv egyszerre teljesül. Ha ettől eltérő változat valósul meg, akkor az a társadalom vagy erkölcsileg elfogadhatatlan vagy instabil lesz. A három elv meghatározhat valamilyen elosztási mintát. Vagy minta szerinti forma valósul meg, vagy olyan ahol nincsenek minták. Az előbbi forma a társadalmi hasznok valamely dimenzió melletti elosztását determinálja, vagyis ez fogja meghatározni az igazságosság mértékét. Az utóbbi esetben létrejövő mérce az adott személy javak feletti rendelkezés jogosságát, illetve a javak elosztásának a milyenségét jelöli meg az elosztás elvének. Nozick újabb dimenzióként a múlt szerepét viszi bele elemzésébe, vagyis azt mondja, hogy vannak olyan elosztási sajátosságok, amelyek kapcsolódnak múltbeli sajátosságokhoz (például az egyének múltbeli teljesítményének értékelése); ezeket “történeti elveknek” nevezi. Vannak azonban olyan elosztási elvek, melyek nincsenek

tekintettel múltban történt eseményekre, cselekedetekre. Ezeket Nozick “végállapot- vagy végeredmény-elveknek” nevezi.

Mégis melyik Nozick szerint az igazságos elosztási forma? Megengedhetetlennek tartja, hogy az adott társadalom kizárja a javakhoz való hozzájutás történeti sajátosságainak figyelembevételét. Emellett azt vallja, hogy nem lehet egy olyan társadalom stabil, mely elosztási mintákat követ, csak abban az esetben, ha az ilyen társadalomban élő emberek életébe beavatkozunk. Ez utóbbi állítása teljesen összhangban van Hayek spontán rendjére vonatkozó állításával.

Végezetül bemutatnék még egy elosztási igazságosságra vonatkozó érvelést, az utilitarista etikát. Sokan azt mondják, hogy utilitarista etika nem létezik, **John C. Harsányi** azonban megpróbálkozott eme állítás ellenkezőjének bizonyítására.

Mi érvelésének az alapja? Három feltételből indul ki: az első az egyéni racionalitás axiómája, mely az egyén preferenciarendezésére köt ki kritériumokat (egy racionálisan cselekvő egyértelműen meghatározható, folytonos preferenciarendszerrel rendelkezik, ismeri a kimeneteket vagy az egyes kimenetek valószínűségét, és mindig azt az alternatívát választja, amelyik a nagyobb hasznosságot biztosítja számára); a második a morális preferenciák racionalitásának axiómája, mely az előbbi racionalitási kritériumokkal analóg posztulátum; a harmadik a Pareto-optimalitás feltétele, mely itt azt jelenti, hogy a társadalmi állapot paretoi értelemben optimális, ha a társadalom egyik tagja preferálja az A társadalmi állapotot B-vel szemben, és a többiek közül senki sem preferálja B állapotot A-val szemben. Ha egy társadalom kielégíti a fentebbi feltételeket, akkor felírható rá a társadalmi jóléti függvény. Az eredmény az egyéni hasznossági függvények lineáris összege lesz. Ekkor még nem tudjuk biztosan, hogy a személyek között létezik-e összemérhetőségi kritérium. Az összehasonlíthatóság kétféle képpen oldható meg: vagy önkényesen kijelöljük a társadalom hasznosságában való egyéni részesedéseket, vagy egy negyedik axiómát vezetünk be, a mindenki együttes kezelésének kritériumát. Ezzel azt állítja Harsányi, hogy az elosztási probléma egy fontos kérdése feloldható olyan feltevessel, mely a társadalom tagjainak egyenlő kezelését jelöli meg¹⁰.

Harsányi kimondja tehát a társadalmi hasznosságra vonatkozó összefüggést: a társadalom jóléti függvénye a társadalomban megjelenő összes egyéni hasznosság számtani közepe.

---

¹⁰ Mint látható ez a kitétel kísértetiesen hasonlít Rawls elvéhez.

Az egyéni hasznosságokat elsősorban az egyének érdekei határozzák meg. Racionális érdekek az elmélet szerint az egyén saját jóléte, illetve a társadalom többi tagjának jóléte. A többi elvont emberi érték (mint például a többiek számára annyira hangsúlyozott szabadság, egyenlőség, demokrácia, rend, igazság stb.) annyiban hasznos, amennyi hasznot a velük való tiszteletteljes együttélés juttat. Ha minden egyéni érdeknek azonos jelentőséget tulajdonítunk, akkor az lesz a legjobb erkölcsi elv, amely a legnagyobb hasznosságot biztosítja a társadalomnak.

A hasznosságon alapuló erkölcsi elméletnek kétféle értelmezése van. Maguk az utilitaristák azt tartják reálisnak, mely kimondja, hogy erkölcsileg az a cselekedet helyes, amely az "optimális erkölcsi kódexnek" megfelel, mely kódex azon cselekedetekre vonatkozó elvárásokat tartalmazza, amik a legnagyobb társadalmi hasznosságot jelentik (szabály utilitarizmus - Rule Utilitarianism). Ezzel szemben jelenlévő másik felfogás szerint az a cselekedet erkölcsös, amely az adott szituációban a legnagyobb társadalmi hasznosságot nyújtja (minden más dimenzió figyelmen kívül hagyása mellett; cselekvés utilitarizmus - Act Utilitarianism). Hosszas bizonyítás útján (amire most nem térek ki) belátható, hogy az optimális erkölcsi kódexszel rendelkező társadalom társadalmi hasznossági szintje nem alacsonyabb - sőt jóval magasabb -, mint az olyan társadalomé, mely pusztán a társadalmi összhaszon maximalizálására törekszik.¹¹

Harsányi annyiban tartja többre az utilitarista etika eme eredményét a korábban említett gondolkodókénál, hogy azok erkölcsi intuíciókra hagyatkozva állították fel elméleteiket, míg az utilitaristák "az egyetlen racionális alapelvre, a társadalmi hasznosságra"¹² alapoznak. Az erkölcsi intuíció használata elméletek felállításánál hiányosnak mutatkozik, mivel azok személyenként eltérőek, és azáltal a társadalmi helyzet által determinált, amelybe beleszülettünk. Ezért azokat pusztán az elméletek megértése céljából javasolt használni.

Rawls-szal szemben konkrét kritikai észrevételként azt hozza fel, hogy olyan politikai ideológiát támogat, mely ellensége a tehetségnek, a kimagasló teljesítménynek, az egyéni kiválóságnak. Nem jut számukra részesedés a társadalmi díjazásból, így nincsenek ösztönözve arra, hogy további befektetéseket eszközöljenek hasznosságuk javítására.

---

¹¹ A bizonyítás a következő dimenziók mentén történik: a) a tett ígéretnek be nem tartásával járó társadalmi veszteségek; b) erkölcsileg védett egyéni jogok figyelembevétele; c) a társadalomba beépült különleges kötelezettségekre kitekintés (társadalmi helyzettel, a munkamegosztásban elfoglalt hellyel járó feladatok); d) a személyes szabadság értéke.

¹² J. C. Harsányi: Az utilitarista etikáról, 7.o.

A libertariánusokkal szembeni érvei a következőn nyugszanak: ha megszüntetjük a közösségre finanszírozott társadalmi különbségek kiegyenlítését célzó programokat, ahogy azt Nozick (de akár Hayek is) képzeletben, társadalmi feszültségeket váltunk ki, ami további veszteségeket okoz. Harsányi szerint tehát az mondható, hogy az utilitaristák racionalitásán alapuló megközelítése reálisabb magyarázatot ad az elosztási problémák megoldásához, mint az erkölcsi intuíción alapuló elméletek.¹³

Hogyan jellemezhető a fogoly dilemma az egyes etikai felfogások segítségével?

Rawls elveit követve a fogoly dilemma kiértékelésénél azt állíthatjuk, hogy felfogása a Pareto-optimális állapot elérését célozza meg, vagyis azt mondaná, hogy a (2,2) kimenet lesz a társadalmilag igazságos. Hogyan érvelhetünk? Senki sem tehet arról, hogy hova, kinek és minek születik. Így nem feltétlenül tehet arról sem, hogy lova jobb lesz a másikénál. És az sem bizonyos, hogy holnap nem a másik lova lesz a jobb. Tehát az az elosztás lesz igazságos, amely mindenkinek egyenlően juttat, és mellette a leghátrányosabb helyzetén javít. Egy ilyen változás közgazdasági fogalommal élve Pareto-optimális elmozdulás. Rawls tehát ezt az eredményt, a szereplők ezen választását tartaná méltányosnak.

Mint láthattuk **Hayek** és **Nozick** elmélete az emberi szabadság elsődlegességét hirdeti minden mással szemben. A természetesség formájának fenntartása miatt ezekben az álláspontokban nem jut szerep a társadalmi igazságosságnak, de minimális szinten (az alapvető feltételek biztosítása végett) teret engednek igazgatási intézmény létrejöttének. Az elosztás igazságossága ennyiben jelent a társadalom számára problémát, más jelentéstartalommal és jelentősséggel nem bír. Ezért a fogoly dilemmára lefordítva az elméleteket azt kapjuk, hogy nincsen egyértelműen igazságos elosztási elv, mely befolyásolná a Rosencrantz és Guildenstern által választott stratégiákat. Csupán a spontán rend, vagyis a játékosok egyéni szabadságuk által megfelelőnek tartott alternatíva kiválasztása révén fogják létrehozni az adott szituációból adódó igazságos

---

¹³ Érdemes ezeket a kritikai észrevételeket összevetni H. W. Brock gondolataival, melyekben a játékelméleti apparátust felhasználva értékeli ezen nézeteket, és érdemes Harsányi János gondolatait áttanulmányozni, melyekben Brocknak adja kritikáját. (H. W. Brock: 'A new theory of social justice based on the mathematical theory of games' in: P. C. Ordeshook, ed.: Game Theory and Political Science. New York Press; John C. Harsanyi: 'Game and decision theoretic models in ethics' in: R. J. Aumann-S. Hart, ed.: Handbook of Game Theory, Volume 1)

kifizetéseket. A keretfeltételek adottak: vagy vall és övé a lova, vagy kitart, és a másikat juttatja nagyobb haszonhoz. A kooperáció senkire sem kényszeríthető rá, de annak lehetőségét biztosítva jobb kimenethez juthatunk. Semmi sem biztosítja, hogy a paretoi értelemben vett optimum jön létre, de a játékosok dönthetnek úgy, hogy ezt játsszák. Azonban megjósolható, hogy ilyen körülmények között a Nash-egyensúlyi vagy valamely más kevert egyensúlyi stratégiát fognak kihozni a játék eredményeül. Erről a megoldásról nem (és ebben az esetben bármely más megoldás jön létre, azokról sem) mondható, hogy társadalmilag igazságos.

Harsányi szerint a fogoly dilemmán belül akkor érhető el igazságos elosztást, ha Rosencrantz és Guildenstern azt a kimenetet választják, ami a legnagyobb társadalmi hasznosságot nyújtja. A társadalom jóléti szintje definíció szerint az össztársadalmi hasznosság számtani közepe. Rövid fejszámolás után kiderül, hogy a legnagyobb eredményt, 3,5 egységet a (8,-1) kifizetés hozza. Ez azt jelenti, hogy Guildensternnek ki kell tartania, míg Rosencrantz árul. Ha ezt a megoldást összevetjük a Nash-egyensúlyi megoldással, mely minden bizonnyal a játék végén kialakul, akkor Guildenstern marasztalható el, mert nem járult hozzá a társadalmi jólét maximalizálásához, hanem önző módon cselekedett, és árult. Tehát az altruista stratégiát kellett volna választania.

Itt térek ki arra az esetre, amikor a társadalom egyes tagjai azonos módon értékelődnek, illetve értékelik javaikat. Ha az alapjátékban mindketten ugyanúgy értékelik a lovukat, vagyis nem teszünk különbséget a két útitárs között, akkor elveszik a jelentősége az aszimmetriának. Tegyük fel, hogy ha megtarthatják lovukat, az mindkettőjük számára ugyanannyit ér, ebben az esetben 3 egységet. Ekkor az 'egyik árul másik kitart' stratégiakombináció minkét esetben ugyanannyi társadalmi hasznosságot jelent (2 egységet). Ahhoz, hogy el tudjuk dönteni, hogy melyik eset valósuljon meg, a kooperáció területére csöppenünk. A korábban már említett kooperációs körülményekben a játék megoldásra talál. Ez a megoldás jelen esetben éppen a Pareto-optimális lesz, mivel az ugyanannyi társadalmi hasznot fog jelenteni, mint az előbbi két eset. Ha a libertariánusoknál is megengedett a kooperáció, akkor ott is hasonló megoldás születhet.

Nem gondolom azt, hogy egyértelmű megoldás található a dolgozatomban a társadalmi igazságosság problémájára. Céloom pusztán az volt, hogy megmutassam: a matematikai apparátus alkalmas verbális problémák leírására, esetleg megoldási módszerük felállítására.

Felhasznált irodalom

Eső Péter: *Példabeszéd*, Budapest 1995, Aug.

Harsanyi, John C.: *A Case for a Utilitarian Ethic*, In: H. Siebert, ed.: *The Ethical Foundations of the Market Economy*, Kiel 1994

Harsanyi, John C.: *Bayesian Decision Theory and Utilitarian Ethics*,
American Economic Review, 68/1978

Harsanyi, John C.: *Can the Maximum Principle Serve as a Basis for Morality? A Critique of John Rawls's Theory*, *The American Political Science Review*, 6/1975

Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*, In: Kindler-Zsolnai (szerk.): *Etika a gazdaságban*, Keraban, Budapest 1993, 45-56.o.

Rawls, John: *Kétfajta szabályfogalom*, In: Lónyai Márta (szerk.): *Tények és értékek*. Gondolat, Budapest 1991, 364-416.o.

Tóth István György: *A társadalmi (elosztási) igazságosság problémája*, *Szociológiai Szemle*, 1991/1 151-171.o.